

A vallás története Háromszék-vármegyében¹.

Erdély s így Háromszék vármegye őslakói is bizonyára a saját nemzeti vallásukat követték. A dákok előtti nemzetek, valamint a dákok vallásáról is bizonyosat semmit se tudunk. De már a Kr. utáni időben nem éppen bizonytalan sejtelmeket, illetve következtetést tehetünk. Nagyon valószínű, hogy a keresztény vallásnak egy, vagy más árnyalata, mely különösen a 3-ik évszázadtól, vagy még inkább a niceai zsinattól kezdve a különböző államokban terjedett, nem hagyta érintetlenül hazánk régi lakóit se. Róma lévén az érintkezési központ, alig hiszem, hogy onnan, a hol a ker. vallás annyit szenvedett, ennek bizonyos mérvű ismerete át ne származott és ne terjedett volna bármi szűk körben hazánkban is. Sőt az is valószínű, hogy kezdetben, mivel közelebb fekszik hazánk Konstantinápolyhoz, hol a keleti egyház feje lakott, a keleti egyháztana tehetett bizonyos tekintetben hódítást. Bár nem zárom ki, hogy az itteni régi lakó-ok a csapások által összetartásra ösztönöztetve, mindentől elzárkoztak, a mi idegen, s így a vallástól is, mégis tapasztalat által igazolt természetes dolognak tartom azt, hogy ha kis mértékben is, ragadott rájuk valami az új vallásból; hiszen maga a történelem tanúbizonyoságot teszen arról, hogy Ulphilas, a gothok püspöke a szent írást lefordította a gothok számára s jelen volt 325-ben a niceai zsinaton; sőt azt is említi, hogy Phritigern, a gothok egyik fejedelme is elfogadta a ker. vallást. Hogy a ker. vallás a hunok és Erdély későbbi elfoglalói között mire mehetett? arról nincsenek adataink.

Mikor a székelyek mai lakhelyüket elfoglalták, bizonyosan még mind a régi, pogány vallásnak voltak a hívei. Hogy pedig ők jóval itt voltak a magyarok előtt, mint külön törzs, vagy ha úgy tetszik, *nemzet*, igazolja egyebek között az is, hogy a csiki kronika szerint a magyarok elébe menének ezek bevándorlása alkalmával s hogy ekkor már egy kifejlett szervezet alatt állottak, össze nem vegyülve senkivel. Erdélynek akkori lakói közelebbi érintkezésben lévén a déli szlávokkal, ezektől biztosan a keleti vallást tanulták el. Arról meg bizonyoságot tesz a történelem, hogy I. Gyula erdélyi vajda, a kinek Sarolta nevű leánya Szt. István anyja volt, Konstantinápolyban megismerkedvén a keresztény vallással, ennek, illetve a keleti vallás terjesztésére egy Hierotheus nevű szerzetest hozatott be Erdélybe. A keleti vallás azonban nem verhetett gyökeret a székelység között, mert arról szin-

¹ „A vallás története“ író „Háromszék vármegye története“ című megjelenendő munkájából.

tén említés van, hogy már II. Gyula erdélyi vajda a pogány vallásnak kedvezett s alatta zendülés is történt a keresztény vallás ellen.

Abban kell tehát megnyugodnunk, hogy a ker. vallás, még pedig ennek kath. ága a Szent István fellépésével kezdett inkább tért hódítani, noha az is bizonyos, hogy nem ment a hódítás karika csapás módjára, a mint azt a Bálványos várához fűzött hagyomány is igazolja. Mindazonáltal, hogy a legnagyobb rész, lehet, hogy csak kis töredék kivételével, Szent István intézkedése következtében meghódolt a XI. évszázban a keresztény vallásnak, igazolja Lőrincz milkói püspök levele is, mint a kinek egyházilag a székelyek alá voltak vetve; e levélben 1096. felszólítja a püspök a kézdi-orbai és sepsi-i székelyek papjait, hogy adakozzanak a milkói lerombolt és még fel nem épült székesegyház felépítésére s vezessenek hadsereget a szentföldre. A nevezett püspök levelének egyik része: „ezt az ekkléziát a régi időkben, melynek emlékezete a sok viszontagságok miatt csaknem elenyészett, magáért a régi elejiért fundulván és a nehéz időkben is fenntartván a székelység“, bizonyára azt igazolja, hogy a székelyek tulnyomó része korán bevette a kath. vallást. Igaz hogy Szabó Károly e levél keltének idejéül valószínűbbnek tartja az 1396-ik esztendő a kereszties hadjáratokra való hivatkozás okán, de bármennyire hajolhatnánk is meg a jeles történész és tudós véleménye előtt, nincs okunk önkényű változtatást tenni a nevezett levél kelte idején, mivel a történészek legtöbbször az 1096. évről keltezve közlik azt.

Őseinknek a pogány valláshoz való ragaszkodását bármennyire hagyomány-mondaszerű legyen is a Bálványos várához kötött vallási emlék, éppen azok igazolják egyfelől. Mert minden monda vagy hagyomány kell hogy birjon alapjában véve az igazságnak bizonyos csirájával, a melyből azok felnőnek. Egész csoport monda fűződik e várhoz. Minket azonban most csak az érdekel, a mi a vallással áll összeköttetésben. Orbán B. szerint (Székelyföld leírása III. 87—88 l.) e várat a Scyta eredetű Apor család építtette Szent István idejében s őseink vallását ott Apor Sándor oltalmazta, védte daczolva királlyal és országgal. Zsigmond király pedig e vár birtokában 1402-ben kelt adomány-levelével az Apor családot megerősíti, azt „arxidolatriae“-nak nevezvén, mert azt az Aporok még akkor építtették, mikor Szent István az ős pogány vallást pártoló Gyulát legyőzvén, a vele szövetséges Apour ezen rengetegbe helyezett megmászhatatlan sziklára épített várat, hogy ottan bátorságban áldozhasson bálványainak.

Szent István az Aporral szövetséget kötött hitvédőket legyőzvén egy véres harcz után, a székelyeket a ker. vallás elfogadására szorítá, de Péter, Aba és András királyok trónfeletti viszálygásai alatt, az őshithez ragaszkodók újból felemelvén fejeiket, Bálványosban újból füstölt Hadur tiltott oltára, míg nem I. Béla azt fegyveres erővel véglegesen le nem dönté.

Az ős valláshoz annyi szívóssággal ragaszkodó Aporok keresztényné lételet regényes színben adják elé.

Ha nem tudjuk is : z évet, melyben Hadur imádása, és a tálotok áldozása megszűnt a székelyföldön, biztosan meghatározni;

mivel I. Béla uralkodása 1063-ban bevégeződött, ha elfogadjuk ama lennebbi állítást s a történelemnek is azt az állítását, hogy az 1062-ben Székesfehérvárt tartott országgyűlés után, soha többé őseink a pogány vallást vissza nem kívánták: akkor azt is ki kell mondanunk, hogy a székelyek XI. évszáz közepétől fogva a keresztény vallásnak hódoltak, még pedig mivel jó darab ideig nincs semmi adatuink, hogy vallásbeli bárminemű változtatás is történt volna és mert Szent István s az utána következő királyok a róm. kath. vallást pártolták és terjesztették, és mert a reformáció alkalmával a havasok aljában lakókról ugyancsak említés van, hogy a róm. kath. vallásban maradtak meg, bátran kimondhatjuk, hogy a székelyek is a XI évszáz óta a róm. kath. vallás hívei lettek s hosszas időn át maradtak is.

A róm. kath. vallás szellemében éltek az emberek egész a reformáció koráig, a 16 évszáz elejéig. Luther ezt 1517-ben megkezdvén, a wittenbergi templom ajtajára kiszegezett tételeknek másolatai vétettek; ezekből a künnjáró kereskedők nem egy példányt hoztak be és osztották szét legalább is ujság gyanánt, ha már cél nem lebegett is előttük. Már 1520-ban Szebenben Pempfinger Márk főbíró a Luther követője volt s Hecht János evangéliumi iskolát állított fel saját házában; 1529-ben közhírré tétetett a városban a városi hatóság által, hogy a ki 8 nap alatt át nem tér a lutheránus vallásra, távozzék el a város területéről. (Ferencz József unitár vall. tört. kézirat.) Nagy Szabó Ferencz memorialéja szerint (Erd. Tört. Adatok.) Luther Márton reformált tudományát „elsőbbben egy Johannes Hontherus nevű deák, a ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas, nagy veszekedés volt Károly és Ferdinánd császárok idejében. Azután az alájöven, úgyhozott alá a Luther M. könyveiben és úgy serpált azután az egész szászságon a lutheranizmus, melyben az egész szászság megnyugodott és megerősödött mind e maiglan, mely nap ezt írom, meg is maradhatálau.“

Hontherus János Brassóban könyvnyomdát is állítván, nem tagadhatjuk, hogy hatalmas terjesztőjévé lett e reformációnak. S miután Brassó 1530-ban áttért a Luther vallására és ott Hontherus működött s a vallási forrongás meg volt már indulva minden faj kebelében, a legvalószínűbbnek azt tarthatjuk, hogy míg egyfelől a szétosztott Lutheri vallásos czikkelyek, addig másfelől éppen a Brassó reformálása nagy hatással volt Háromszékvármegyére is, s itt is terjednie kellett a reformationnak a szabadságot még a vallás dolgában is szerető székely népfaj között. De bárhogyan is volt ez, tény az, hogy 1543-ban csak Csik-Gyergyó, Udvarhely „és Marosszéken is a havas alatt csak néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellett“, a többi mind a lutheránus vallást követé.

Hogy pedig a lutheránus vallás oly könnyen terjedhetett el hazánkban, s azután a calvinista, unitárius vallások is, sőt hogy akadt sok követője a szombatosságnak is, az leginkább annak tulajdonítható, hogy a mohácsi 1526-iki gyászos vész után, egymást érte a versengés hazánk főurai között; a kik közül nem egy, — mivel a kath. papság egy része ott maradt a mohácsi csatatéren — a főpapok, vagy leg-

alább is a papság vagyonára vágyott s ezért ellenállást a protestantizmus terjesztése ellen nem fejtett ki, ettől várván vágyaik teljesülését. Másfelől az uralkodók között is sok versengés volt s ezek is kénytelenek voltak a vallási forrongást, egyik akarva, másik talán nem akarva, hogy pártfeleket gyűjthessenek, tűrni. Nem csoda hát, hogy később jövén a calvinista, unitárius vallások és a szombatosok is, egyik székely kronikásunk így kiált fel: „mint léssen immár, miben állapotnak meg, tudja csak az egy Isten!” (Erd. Tört. adat. 27 l.)

A vallás-szakadás beállott Németországban a Luthert és Calvint követők között az urvacsorára nézve. Ez elharapózott hazánkba is s éppen az urvacsora kérdése miatt conciliumot tartottak a papok, de egyetértésre jutni nem tudának. Most már a Luther követői a Calvin követői kezdték kiszorítani. Erről a mint feljegyezve áll, így számol be egyik krónikásunk: „mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesterektől Luthertől, ottan könyveket írnak a magok értelmek szerint valót ellene; és ugyanakkor tájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kálmánczi, magyarul hívták Sánta Mártonnak. . . Ez a Sánta Márton mikoron írának 1536-ban, csak 1536-ban jött ide be Erdélybe és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta be, melyet a Lutheranus szászok igen bántanak volna. De ez avval kellette magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő neki bár ne legyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert ugymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét ő neki fizetése csak annyi legyen, hogy legyen mit ennie és innia. Ezt a község megértvén, az olcsó praedicatorot két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván ha ki valahán a Luther vallást üzte volt is és ehhez ragaszkodott.” (Erd. Tört. adat. 33, 34 l.)

Az említett „magyarság” szó alatt, midőn a szászokat is megkülönbözteti, valóban kétes, hogy a *székelynép* is értetett-e? Én azt hiszem azonban, hogy a *magyarság* szóval nemcsak a magyarok, hanem a székelyek is jelölve vannak. Az a Sánta nevű deák pedig, a ki a Calvin valást behozta, nem volt más mint Kálmáncsehi Sánta Márton, a ki 1557-ben már mint debreczeni lelkész szerepel. Tény az, hogy a Calvin követői annyira megszorodtak, hogy már 1558-ban mint „magyarhitű papok” a Luther tanait köve: ő papok nélkül tartottak gyűlést. S mert magukat *magyar papoknak* nevezték, ezért is gondolom, hogy a székelység is már a Calvin követői közé volt számítva. A két egyház között a szakadás 1564-ben Enyeden megtörtént.

De 1564-ben már az unitárius vallás is felüti fejét a Blandrata tudománya és munkálkodása folytán; 1566-ban az Isten *egysége* vagy *háromsága* vita tárgyává tétetik, s azután az unitárius eszmék mind nagyobb és nagyobb hódítást tesznek, míg 1567-ben az akkori erdélyi fejedelem, János Zsigmond is azokat elfogadván, az Erdélyi egész magyarság és székelység arra a vallásra tért át, a mit krónikásunk így ad elé: „látván az ifju János király, a ki akkor, a mikor a dolog indított, itt Erdélyben igen gyermek állapottal volt,

de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben — mivel már minden ujitásra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus azaz: anabaptisták tudománya, tehát támada akkor egy Dávid Ferencz nevű tudományos ember, esmét egy olasz Blandrata és egy Franken — az is tudós ember számban volt immár.

Ezek — mondám — a három tudákos emberek, egy akarattal felkezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugymint a sabeliana, fotiniana és ariána haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedikansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig irással, de ugyan semmit nem obstálhatnak, mert már a pápásokat megutálván autoritássok is debilitáltatott vala, és így azok hátrább állottak, hanem csak nézték mi lesz a dologban.

A király ezenközben felnevekedvén mind birodalmában, s mind pedig ideje szerint reája vigyáza mind a Dávid Ferencz ujitotta, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodik meg a király és azokat fateálni kezdé, a többit pedig megvetni, és így aztán asseclai kezdé lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is... azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Deés és a székelységen is néhány faluk és darab földlen a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának... Egyszóval: a szászokon kívül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy néhány falukkal össze, Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől... az imperitum vulgus nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugymint a Calviniána és Ariána valóban kellette magát a szegény itélet nélkül való vulgus előtt.

De mivel a király választá magának az ariana vagyis fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala. (Erd. Tört. ad. 27, 28 l.)

Itt tehát abban állapotodhatunk meg, hogy miután János Zsigmond az unitárius vallást elfogadta, noha már az 1568-iki tordai országgyűlésen mind a négy vallás t. i. a kath., a lutheranus, calvinista, unitárius bevett vallásoknak nyilvánittatnak, az ország javarésze, a magyarság és a székelység az unitárius vallás követője lett.

A mi azonban Háromszékvármegye lakószai egy részének hitére világot vet, a mi érdekekkel kell hogy birjon, azaz a mit Orbán Balázs jegyez fel megfejtéséül annak, hogy Háromszék-vármegye északkeleti részében, a mely ma is *szentföldnek* neveztetik, a sok változás és vallási forrongás közben, mikép tartatott meg a nép a katholikus hitnek? Volt egy Nagy Mózes nevű buzgó hittérítő, ő Kanizsán volt, honnan a székelységnek tömeges reformálása hírére visszasietett szülőföldjére, Észtelnekre, onnan Gelenczére ment lelkésznek, hol hathatós szónoklata s buzgolkodásának sikerült Háromszéknek felső szögletét meg-

menteni a katolicizmusnak s igen sok áttérteket visszatéríteni; és e működésében fáradhatatlan volt, egymaga le egész Zágonyig 9 ekkleziát adminisztrált s azoknak népét megtartá a hitben. Ez a Nagy Mózes Észtelneken és Kantán kolostort is alapított.

Van még egy más feljegyzés is, hogy t. i. Al- és Fel-Torja között egy *Szent Ilona* nevű magaslat van s ez a katolicus hagyomány szerint nevét onnan vette volna, hogy a hittérítés, a reformatio idejében Ikafalván és vidékén a hittérítő szónokok nagy sikert érve el, Al-Torjára indultak le, de itt Apor Ilona agg-leány jobbágyaival nemcsak feltartóztatta a hittérítő szónokokat, hanem el is üzte. Erre azonban, egyfelől, mivel semmi történelmi adatunk nincsen s csak a hegy neve származásáról szól a hagyomány s másfelől mivel maga Orbán B. is allegoricus magyarázatot ad az egésznek, súlyt nem fektethetünk.

Térjünk hát vissza a Nagy Mózes dolgaira. Hogy mikor volt a jelzett hittérítés, illetve a katolicus hit megtartásáért folytatott működés és buzgolkodása Nagy Mózesnek, a nevezett műből biztosan megtudnunk nem lehet. A legnagyobb valószínűséggel arra az időpontra tehető, a mikor a lutheránus vallás kezdett nagy hódítást tenni Erdélyben; vagy, ha nem hinnők el Brassó befolyását e megyére, akkor sem tehetnők későbbre a calvinista vallás hódítási idejénél, mert már mikor az unitárius vallás a 16-ik évszázban fellép, akkor bizonyára ismeretes és követett kellett hogy legyen a calvinista vallás székelvöldünkön; annyival inkább, mert én lehetetlennek tartom, hogy 20--30 év leforgása alatt a székelynép érintetlen maradhatott volna a reformatio, de főkép a Calvin vallásától, melynek terjesztése érdekében a nyílt mindenféle eszköz felhasználott. Hiszen, ha egyebet nem veszünk is fel -- ha ugyan kronikásunknak hihetünk -- mint a Calvin-papok kevés fizetési igényét, melyet maga Kálmáncsehi Sánta Márton hirdetett; és ha nem vizsgálunk is mást, mint azokat a heves vitatkozásokat, melyek Enyeden, Tordán, Gyulafehérvárt, Maros-Vásárhelyen s később Nagy-Váradon lefolytak, -- azt kell mondanunk, hogy éppen mint külföldön, ugy hazánkban is meg lehetős erőszakoskodás követtetett el a reformatio, de főkép a calvinista vallás terjesztése érdekében. Ez alól meg teljesen lehetetlennek tartom, hogy Háromszék vármegye tiszta, szabad székelynépe, mely intelligentiával bizonyára birt, érintetlen maradott, avagy csak maradhatott volna is.

Az unitárius vallásu Szent Erzsébeti Eőssi András „addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást.“ E történet 1568-ban. A szombatosok sok bajt csináltak az unitáriusoknak hazánk több részében, különösen Udvarhely és Marosszéken, de arról, hogy ez valaha fejét Háromszék-vármegyében felütötte volna, semmi nemű adattal, avagy még csak hagyományyal is nem rendelkezünk. E felett tehát éppen mint maga a történelem rövid, de viszontagságos idő után, mi is napirendre térhetnénk, ha nem állana ez éppen Háromszékme gyében a vallásos élet történelmének egy nevezetes pontjával szoros összeköttetésben.

E pontnál okvetlen meg kell állanunk. Azt mondtuk, hogy János Zsigmond alatt az egész székelység unitáriussá lett, azonban azt mégsem mondhatjuk, hogy ezzel a valláscs forrongásban a végleges alakulás beállott volna. Egy nevezetes eseménynek kellett még történnie a fejedelmek korszakában a 17 évszázban, hogy aztán vallás tekintetében csaknem a mai álláspontok jöjjenek létre Háromszék-megyében.

A szombatosság térhódítása inkább az unitáriusok között volt, a miért ezekkel össze is tévesztetett. 1616—1632-ig az unitáriusoknak Radeczky Bálint volt a püspökük, a ki magyarul nem tudott, ezért a mint érintkezhetett papjaival, éppen így nem tehette ezt soha a néppel. E püspökkel Bethlen Gábor fejedelem 1618-ban Erdő-Szentgyörgyre a szombatosok kitudása végett zsinatot hirdtetett. A fejedelem teljhatalmu biztosa, Dajka Keserői János calvinista püspök elnökölt e zsinaton. Meghozták itt az unitáriusok azt a határozatot, hogy ők a szombatosokat kebelükből *kizárják*, tehát *meg nem térítik*. Ez volt a legszerencsétlenebb lépés. A *megtérítés* feladatát Dajka Keserői azonnal magára vállalta s fegyveresek kíséretében bejárta nemcsak Udvarhely és Marosszéket, hanem bejött Háromszékre is a szombatosok felkutatása és megtérítése ürügye alatt.

Háromszéken abban az időben azaz állapot uralkodott, hogy a calvinisták és unitáriusok egy templomba jártak imádkozni s ha az egyházban a pap unitárius volt, a tanító vagy kántor már calvinista és viszont. Ez állapotnak Dajka Keserői János nemcsak hogy véget vetett, sőt e megyében, illetve akkor Kézdi-, Orbai és Sepsi székekben 62 unitárius ekklézsiát 1622-ben teljesen calvinistává tett, már t. i. az ő maga, de egy püspökhöz semmi tekintetben nem illő módja szerint. E célja elérésében egy esemény jött segítségére. Ugyanis volt Sepsi-Szentgyörgyön egy Sikó István nevű unitárius pap, a ki nem nyerhetvén meg az esperességet az unitáriusoknál, titokban át állott calvinistának; pap társai erről mit se tudva, mikor kérdeztettek: hogy Sikóval egy valláson vannak-e? igenlő feleletet adtak. Ez alapon Dajka Keserői 62 unitárius egyházat kebelezett be saját fenntartósága alá. Hirt vevén azonban az alattomos eljárásról Uzoni Fosztó Sámuel kökösi unitárius pap, négy fiát azonnal négy irányba küldötte, hogy hirt vigyenek a többi egyházaknak, melyek még nem voltak bekebelezve. Ez okon legnagyobb ellenállást Laborfalva és Szentivány fejtettek ki, a hol egy Henter nevű főúr bátorította a népet az ellenállásra. A négy fiu mint futár ment négy irányba, így a nyugati endők alatt levő falukba is, tovább Miklósvárszékbe, sőt át még Udvarhelyszékre a Homorod vidékére is. Megmentettek a mit lehetett. Az egyik fiut azonban Dajka Keserői éppen a Rikánál utolérván, kocsjá után köttette, hogy hirt tovább ne vihessen. Így maradtak meg Háromszék-vármegyében a ma is létező unitárius ekklézsiák; később Sepsi-Szentgyörgy és pár kisebb egyház teljesen megsemmisült volt. (Székely S. Unitár. vall. tört. Ferencz József unitár. egyh. tört. kézirat.)

Az elenyészett ekklézsiák között van Szentivány is. Erre nézve

különös, hogy a mint egy Henter nevű főúr mentette meg annak idején, később éppen a Henter nevű főurak hódították meg erőszakkal a katholicismuskat a múlt században, a mikor a jezsuiták befolyása alatt könnyen lehetett címhez, vagyonhoz és hivatalhoz jutni. Sepsiszentiványon“ alig volt nehány a br. Henterek udvarában levő cseléd s oda tartozó jobbágy katholicus hiten, ezek is idegenek, másunnal betelepítettek voltak. A Henterek, mint buzgó katholicusok udvari kápolnát s ahhoz kath. papot tartottak, mi ellen senkinek kifogása nem lehet. Azonban az akkor élő Henterek: Dávid, Elek és János nem elégedtek meg háborítatlanul élvezett vallás gyakorlatukkal, hanem a község templomát, melynek építésében őseik is segédkeztek, követelték, s mivel az unitárius hívek azt, mi sajátjuk volt, másnak engedni nem akarták, nevezett Henter urak és Csernátoni Kálnoki Mihály 1725-ben karácson első napján egy század draganyost hoztak s az imádkozó híveket kikardlapozták a templomból; aztán a gondnokot megkötöztetve minden egyházi vagyon kiadására kényszerítették; papot, mestert, szállásaikból kiűzve, gabonájukat kiszortáltak, a híveket pedig összefogdosva kínzás és halállal való fenyegetéssel kényszeríték oly kötelezvény aláírására, melyben ezután a képét a kath. lelkésznek ígértek adni; mit mint erőszakkal kicsikartat nem akarván teljesíteni, a plébánus marháikat elkoboztatta, a gondnokot többekkel együtt fogságra vettette.“ (Orbán B. Székelyföld. III. 197) Ajándékozás és pressio hatása alatt a hívek megadták magukat s áttértek. Ily erőszakos dolog eshetett meg a 18-ik évszázad első felében!

De térjünk vissza Dajka Keserüihez. A háromszéki 62 unitárius egyház bekebelezése után azt is kieszközölte a fejedelemség, hogy a megmaradt háromszéki unitárius egyházak felett is óvé legyen a főfelügyelet; ő vizsgáztatta meg és rendelte ezekben a papokat, az unitárius püspöknek minden joga csak a papok felszentelésére szorítkozott, mert még az se volt megengedve, hogy az egyházait megvizsgálja vagy látogassa. Az emberi természetes észjárás könnyen kitalálhatja, hogy miért tette ezt Dajka Keserüi, és azt is, hogy mi lehetett az eredmény ily módon?!

Ez állapotnak azonban a fejedelmi időszak után, mely alatt az szüntelen tartott, vége lett, 1693-ban Gr. Bánfi György Erdélyország első főkormányzója minden jogot visszaadott az unitárius püspököknek.

1686-ban Budavára a félhold uralma alól felszabadult; 1690-ben vége szakadott Erdély külön önálló fejedelemségének is. I. Leopold volt a magyar király és egyuttal erdélyi fejedelem. S mindamelllett, hogy ő a korábban, a fejedelmek által kiadott adományleveleket is megerősíté s hozzá a Leopoldi diplomában a protestáns vallások szabadságát biztosítá, és az is ki volt mondva, hogy a jezsuiták betelepítését és szereplését Erdélyben meg nem engedi, ezek mégis alatta, de főleg utóda I. József és Károly császárok uralkodása alatt, Erdélybe is be költöztek s itt munkálkodásukat a hódítás s főleg a templomok és iskolák elfoglalásában még Mária Terézia idejében is hatalmasan folytatták. A jezsuiták templom és iskola elfoglalásairól sokat olvashatunk, sőt hallhatunk még a mai napokon is. A mely

templomba vagy iskolába egyszer a keresztet bevihették, az az övék lett és maradt. Sok helyen boldogultak ily módon. Ily módon való elfoglalásaikat Háromszék néhány protestáns községében is megpróbálták, de itt jórészt a hős székelynök karddal, lándzsával, nyárrsal utjokat állották. Egyetlen egy ily tényleges elfoglalásról tudunk e megyében s ez a sepsi-köröspataki. jelenben róm. kath. templom.

Több kisebb-nagyobb egymáselleni dulakodásával a felekezeti harczoknak telt az idő egész 1848-ig, a mikor Erdélynek a Magyarországgal való uniója nemcsak kimondatott, hanem ténynyé is vált s nemcsak hogy a vallás szabadságkorlata kimondatott és törvénybe ígtattatott, hanem a szabadságharcz véres és dicső küzdelme elfeledtetett minden más surlódást; a hazaszeretet szent tüze gyult fel most a keblekben. Ez egyesite mindenkit. Nem egymásnak levénk többé ellenségei, hanem harczolánk a közös ellenség ellen. Most a kath. és prot. papok és híveik együtt, egymás mellett harczoltak keresztrel vagy karddal a kezükben. Háromszéknek szép és dicső szerep jutott az önvédelmi harczban: *megmenteni nemcsak az egészen elesett Erdélyt, hanem az egész magyar hazát.* Es Háromszék szerepét dicsőségesen oldotta meg! S meg kell vallanunk, hogy e vidéken nem utolsó szerep jutott, ha nem is az összes papságnak, legalább is néhány a hazáját igazán szerető papnak. Ez időszakban azonban községekkel egyetemben a szenvedésből az egyházaknak is bizonyára kijutott a részük. Erről azonban a munkának más része emlékezik meg tüzetesen.

Meg kell emlékeznünk e helyen egy nemzeti székely szokásról, illetve székely nemzeti törvényről, mely még a mai időben is befolyásolja a népet. A székelyek ugyanis a keresztény vallásra való áttérésük után templomaikat csaknem mindenütt közserővel, vagy mondjuk, közadakozásból építették. Nagyon természetes, hogy az egyik gazdagabb, a más szegényebb lévén, az többet áldozhatott és áldozott is, mint ez; ott volt azonban másfelől az is, hogy idővel a *lófők* és *primorok* előkelőbbeknek tartattak a köz-székelynépnél, noha régebben minden szabad székely nemes volt. Ez azt eredményezte, hogy a templomokban vagy ők maguk csináltattak maguknak külön padokat, vagy pedig, hogy mikor az ülő helyek felosztattak, ők az elsőbb helyeket kapták és foglalták el. A mi nevezetes azonban e pontnál, az abban áll, hogy a templombeli ülő vagy álló helyekhez való jogok teljesen a földbirtok tulajdonjogával voltak azonosok; azokat örökségül hagyták hátra a családok utódaikra, avagy földeikkel együtt el is adhatták, elajándékozhatták. Sőt e helyek a mint több osztozó és csere-levélből kiténik, a testvérek között is az osztozásnak tárgyát képezték. Az idő sokat enyhített ez állapoton, de tény az hogy 1848 előtt csak rövid idővel is még sok község volt Székelyföldön és több volt különösen Háromszéken, melynek lakói féltékenyen őrizték a templombeli jussaikat. (Kállay Ért. a ns. Székely nemzet 202 l.) Még a gazdag elődök szegény utódai is görcsösen ragaszkodtak e jogaikhoz s bizonyos tekintetben betelt rajtuk, hogy „oltalmazzon az ur engemet attól, hogy másnak adjam az én apáimtól kapott örökséget.“

Templombeli helyeiket, hogy más elfoglalja, azt nem engedték, mert ez a tulajdonjog feladása lett volna. Az ilyen elfoglalások miatt volt is nem egyszer háborgás köztük. E szokás vagy székelytörvény 1848 után is sokáig sok helyen fennmaradt és áll még ma is sok községben. Két püspöknek tudunk híveinek e megyében történt látogatásáról, illetve ügyeinek megvizsgálásáról. Ezek szabad székekévé nyilvánították az összes templombeli ülőhelyeket, a mi tényleg a keresztény szellemnek megfelel. Ámde meg vagyok győződve, hogy ha e püspökök a székely nép jogainak és törvényeinek minden viszonyaival ismeretesek lettek volna, aligha teszik ez intézkedést, a melylyel felbomlott a régi jórend, mivel egyik még most is görcsösen ragaszkodik őseitől nyert jogához, a más még inkább hódol a püspökök által is kimondott keresztény szellemnek.

Az 1848-iki dicső és diadalmas önvédelmi harcziá elkövetkezett az orosz invasio s 1849-ben a világoosi catastropha. Erre az 50 es évek önkényuralma. A 10 évig tartott önkényuralom alatt, minden jogunk ha nem is egészen elkobozva, de nagyon megszorítva volt. És a mit más helyen, azt Háromszéken is eredményezte: hogy mindenki elveszettnek hívéen a hazát, az egyházhoz való szivos ragaszkodásban talált némi kárpótlást és az egyházak pedig kivétel nélkül mind a tiszta hazaszeretetnek lettek ápolóivá. Vége lett a felekezeti surlóadásoknak; egy gondolat foglalt el minden igaz hazafit: felszabadítani a hazát a kényuralom alól. E szomorú időből a papságra nézve csak az az egy jó emlék maradt, hogy a papi állásnak mindenki és a törvény által is tiszteletben tartására igen nagy súly fektettetett.

A hatvanas évekkkel ütött a szabadulás órája; fellélegzett a hosszas betegségben kifáradt nemzet; légzése napról-napra szabályosabb, erősebb lett. 1867-ben a kiegyezés szerint visszaadatott az alkotmány. Törvények szabályozták az egyház jogait s egymáshoz való viszonyait és azóta ki-ki a saját lelkiismerete s meggyőződése szerint szabadon imádkhatja Istenét; az egyházak meg a saját maguk anyagi és szellemi erősbödésén kettőzött erővel munkálhatnak a békesség olajfájának árnyékában s az alkotmányosság által nyújtott közös védelem alatt. Azóta nem követnek el az egyházak durva erőszakot egymás ellen; a kardlap nem sujt le a templomban imádkozó hívókra s a katonaság is nem üldözni, hanem imádkozni jár a szent házakba. A világosság kora feltűnt a hitélet egén is. Ezzel köszöntjük az új ezer évet. Legyen továbbra is tiszta nemcsak e székely vármegyében, hanem egész hazánkban a vallásos élet ege s ragyogjon erről a népünk jó erkölcsökben nevelő hit és szeretet napja.

CSIFÓ SALAMON.

Egyházi Szemle.

A millenáris esztendő legfontosabb ünnepei az utóbbi két hónap alatt folytak le az ország szívében. Magyarország fővárosában. Ez ünnepek nagy részben csak politikai jelentőségűek, azonban fontosságuk nem engedi, hogy egyházi szempontból is figyelemre ne méltassuk s legalább mint történeti tényt folyóiratunkban fel ne említsük. Az ünnepélyek fénye és méltósága egy nemzetet mutatott be, mely méltó az ezredévi ünneplésre. Az egész országot képviselő méltóságok között egyházunk képviselői is ott voltak Ferencz József, püspök és id. Dániel Gábor, főgondnok személyében. — A méltó örömet és valódi hálát, melyet nemzetünk minden tagjának éreznie kell e ritka ünnep alkalmából, hiven tolmácsolja a legelső magyar ember, a király, beszéde, melylyel a kiállítást május hó 2-ik napján megnyitotta, s melyet szószerint adunk:

„Örömteljes érzelmektől áthatva jelentünk meg e történelmi időszakot jelző kiállítás megnyitását. Különösen fokozza pedig az örömet, hogy a magyar állam ezer éves fennállásának dicsőítésére, a hasznos munka, a szellemi és anyagi teremtő erő évszázados fejleményeinek bemutatásával, ily valódi béke-ünnepély áll első sorban.

E kiállítás, mint remélem, tanúsítani fogja ország-világ előtt, hogy a magyar nemzet fentartván ez államot sok viszontagság között dicsőségesen egy évezreden át: nem csak a harctéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a mivelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a miveltek között.

Tanusítani fogja továbbá azon buzgalmat és áldozat-készséget, melylyel az egész ország e kiállítás létrehozatalán fáradozott, valamint a külföldnek azon hálára kötelező készségét és rokonszenvét is, melyet a sok értékes, és történelmünk szempontjából megbecsülhetetlen tárgynak e kiállítás számára történt átengedése által nyilvánított.

És tanúsítani fogja végre, hogy habár a politikai küzdőtér sokan különböző és eltérő utakat választanak is hazafias érzelmeik érvényesítésére: a magyar szent korona iránt való hűségben, a hasznos munkánál, a tudományok terjesztésénél, s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdításánál, a hazának minden polgárát egyesítve és teljes egyetértésben találjuk.

Öszintén kívánom, hogy ezen összhang és testvéries egyetértés terjedjen ki áldásthozólag mindarra, a mi szeretett Magyarországom boldogítására s jövőjének biztosítására szolgálhat, s hogy az eddig